

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΡΑΣΙΔΑΚΗ

Περὶ μελαγχολίας

Στὴ θεωρία, τὴ λογοτεχνία, τὴν τέχνη

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΚΙΧΛΗ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	11
ΜΕΡΟΣ Α΄: Ο ΠΕΡΙ ΜΕΛΑΓΧΟΛΙΑΣ ΛΟΓΟΣ	21
Α΄ Ἡ μέλαινα χολή καὶ οἱ συνέπειές της: Ὁ περὶ μελαγχολίας λόγος στὴν ἀρχαιότητα	23
Τὸ σύστημα τῶν τεσσάρων χυμῶν	23
Ἡ μελαγχολία ὡς ἰδιαιτερότητα: Τὸ Πρόβλημα XXX,1	29
Μετεξελίξεις: Τὰ ἔχγη ἐνὸς ἀνύπαρκτου χυμοῦ	35
Β΄ Ἡ θεολογία τῆς ἀμαρτίας: Μελαγχολία καὶ ἀκηδία στὸν χριστιανικὸ Μεσαίωνα	41
Τὸ ἀμάρτημα τῆς ἀκηδίας	41
Μετεξελίξεις: Ἡ ἀντίσταση στὴ χαρὰ καὶ ἡ ὑπονόμευση τῆς τάξης ...	48
Γ΄ Ἡ συμβολὴ τῆς Ἀναγέννησης: Μελαγχολία καὶ ἰδιοφυΐα	55
Μεταξὺ προκαθορισμοῦ καὶ αὐτοδιάθεσης	55
Παρέκβαση: Στὴ σκιά τοῦ Κρόνου	57
Marsilio Ficino, <i>De vita</i>	60
Albrecht Dürer, <i>Melencolia I</i>	66
Μετεξελίξεις: Τὸ γόητρο τῆς ἰδιοφυΐας - ποιητικὴ μελαγχολία	75
Δ΄ Ἡ μελαγχολία τοῦ Μπαρόκ	83
Ἡ θεματικὴ τῆς ματαιότητος	83
Ἡ εἰκαστικὴ παράδοση τοῦ ὀλλανδικοῦ <i>stilleven</i> τοῦ 17ου αἰώνα: <i>Νεκρὲς φύσεις καὶ ἀσάλευτες ζωές</i>	90
Ὅρισμοί, ταξινομήσεις, θεματικὴ	93
Διπλὴ κωδικοποίηση: Ὑλικότητα καὶ μεταφυσικὴ	100

Ἡ παράδοση τῆς ματαιότητας στὸ γερμανικὸ Μπαρόκ:	
Τὰ σονέτα τοῦ Andreas Gryphius	108
Θεματικὴ	110
Ἡ θέση τοῦ ποιητῆ: Ὀπτικὴ γωνία καὶ ποιητικὴ τῆς στιγμῆς	121
Συμπερασματικὰ	127
Ε' Robert Burton: Ἐγκώμιο τῆς ἀμφισημίας	129
Ἡ μελαγχολία στὴν πρώιμη νεωτερικότητα - ἡ ἀγγλικὴ νόσος	129
Robert Burton, <i>Ἡ ἀνατομία τῆς μελαγχολίας</i>	134
Ἡ δομὴ τοῦ ἔργου: Σῶμα καὶ παρακείμενα	135
Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνατομίας: Τάξις καὶ ἐπισκόπηση	143
Συμπερασματικὰ	152
ΣΤ' Ἡ σκιά τοῦ ἀντικειμένου: Μελαγχολία καὶ ψυχανάλυση	155
Τὸ φροϋδικὸ σχῆμα περὶ μελαγχολίας	155
Συσχετισμοὶ - καινοτομίες	159
Παρέκβαση: Ἡ μελαγχολία κατὰ Freud καὶ ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Γνωστικισμοῦ	161
Συμπερασματικὰ	168
ΜΕΡΟΣ Β': ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΤΗΣ ΜΕΛΑΓΧΟΛΙΑΣ	171
Α' Ἡ μελαγχολία τῆς ἐξουσίας	173
Μελαγχολικοὶ τύραννοι	173
Μελαγχολικοὶ δικτάτορες: Gabriel García Márquez, <i>Τὸ φθινόπωρο τοῦ Πατριάρχη</i>	180
Μελαγχολικοὶ ἥρωες: Πάνος Καρνέζης, <i>Ὁ λαβύρινθος</i>	187
Ἵ <i>Λαβύρινθος</i> στὸ πλαίσιο τῆς λογοτεχνίας τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς	188
Γκροτέσκο καὶ μελαγχολία στὸν ἀντίποδα τῆς ἡρωικῆς / δραματικῆς ἀφήγησης	200
Β' Παραλλαγές στὸ θέμα τῆς ματαιότητας	207
Ἡ ποιητικὴ τῆς παρουσίας: Gottfried Benn, <i>Morgue</i>	208
Ἀναπαράσταση τῆς ἀπουσίας: Anna Seghers, <i>Ἡ ἐκδρομὴ τῶν νεκρῶν κοριτσιῶν</i>	214

Γ'	Τὸ κριτικὸ βλέμμα τοῦ μελαγχολικοῦ: Στὰ βήματα τοῦ Burton	221
	Heinrich Böll, <i>Οἱ ἀπόψεις ἑνὸς κλόου</i>	223
	Friedrich Christian Delius, <i>Τὰ ἀχλάδια τοῦ Ρίμπεκ</i>	233
Δ'	Ψυχικὲς ἀσθένειες, σχολιασμένες. Τὸ διήγημα τοῦ Γεωργίου Βιζυηνοῦ «Αἰ συνέπειαι τῆς παλαιᾶς ἱστορίας» ὡς χρονικὸ μελαγχολίας	241
	Ὁ γερμανικὸς ρομαντισμὸς ὡς διακειμενικὴ ἀναφορὰ	244
	Ἡ ὀπτικὴ τοῦ ἀφηγητῆ	257
	Χρονικὸ μελαγχολίας	261
	Οἱ συνέπειες τοῦ ρομαντισμοῦ	265
	ΕΠΙΛΟΓΟΣ	269
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	273
	ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	289

ΜΕΡΟΣ Α΄

Ο ΠΕΡΙ ΜΕΛΑΓΧΟΛΙΑΣ ΛΟΓΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Η ΜΕΛΑΙΝΑ ΧΟΛΗ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ: Ο ΠΕΡΙ ΜΕΛΑΓΧΟΛΙΑΣ ΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Τὸ σύστημα τῶν τεσσάρων χυμῶν

Η ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ τοῦ λόγου περὶ μελαγχολίας ἔχει ὡς σημεῖο ἀφετηρίας τὴν ἀρχαιότητα, καθὼς ἐμπορεύεται ἀπὸ τὸ σύστημα τῶν τεσσάρων χυμῶν, ἓνα θεωρητικὸ σχῆμα ποὺ διατηρεῖ τὴν ἐγκυρότητά του καὶ καθορίζει τὶς ἰατρικὲς θεωρίες στὴν Εὐρώπη τουλάχιστον ὡς τὶς ἀπαρχὲς τῶν νεότερων χρόνων, δηλαδὴ ἕως καὶ τὸν 17ο αἰῶνα. Πρόκειται γιὰ μιὰ συνολικὴ θεωρητικὴ κατασκευὴ ποὺ ἀφορᾷ τὴν ἀνθρώπινη φύση στὴν εὐρύτερῃ της ἔννοια, ἐξηγεῖ δηλαδὴ τὴ λειτουργία τοῦ ἀνθρώπινου σώματος ἀλλὰ καὶ τὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ περιβάλλον του, καὶ στὴν ὁποία βασίζονταν ἐπὶ αἰῶνες οἱ συμβουλὲς γιὰ μιὰ σωστὴ, ὑγιεινὴ ζωὴ, καθὼς καὶ κάθε θεραπευτικὴ ἀγωγὴ.¹ Ὁ ὅρος μελαγχολία ἀναφέρεται σὲ ἓναν ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς χυμοὺς, τὴ μέλαινα χολή, ἢ ὁποία (σύμφωνα πάντοτε μὲ τὸ σύστημα αὐτό) καθορίζει, μαζὶ μὲ τὸ αἷμα, τὸ φλέγμα καὶ τὴν κίτρινη χολή, τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξή. Τὸ σύστημα τῶν τεσσάρων χυμῶν βασίζεται στὴν ἀρχὴ τῆς μίμησης καὶ συσχετίζει, στὴν ἐξελιγμένη του μορφή, τοὺς τέσσερις χυμοὺς μὲ τὶς ἐποχὲς τοῦ χρόνου, τὰ τέσσερα στοιχεῖα, τὶς ιδιότητές τους καὶ τὶς ἡλικιακὲς φάσεις τοῦ ἀνθρώπου. Σὲ ἓνα ἀνώνυμο κείμενο τοῦ 12ου αἰῶνα συνοψίζεται ὡς ἐξῆς:

1. Ἡ Krug περιγράφει τὸν ἀπόλυτο χαρακτήρα τοῦ συστήματος τῶν τεσσάρων χυμῶν ὡς ἐξῆς: «Ἡ πειστικότητα τῆς κλασικῆς τους συμμετρίας καὶ ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποία καὶ ἄλλες ἔννοιες ὑποτάσσονταν στὸ τετραδικὸ σύστημα ἔκανε τὴν ἀρχὴ τῆς θεωρίας τῶν τεσσάρων χυμῶν ὑποχρεωτικὸ τρόπο σκέψης». βλ. Antje Krug, *Ἀρχαία ἰατρικὴ. Ἐπιστημονικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἰατρικὴ στὴν ἀρχαιότητα*, μτφρ. Ἑλένη Π. Μαυρακίδου καὶ Θεόδωρος Σαρτζῆς, Παπαδήμας, Ἀθήνα 1997, σ. 54.

Υπάρχουν τέσσερις χυμοί στον άνθρωπο, οί όποιοι μιμοϋνται τὰ διαφορο-
 ρετικά στοιχειά. Αϋξάνονται ό καθένας σέ διαφορετική έποχή τοϋ χρό-
 νου, και ό καθένας κυριαρχεί σέ διαφορετική ήλικία. Το αίμα μιμεΐται
 τόν άέρα, αϋξάνεται τήν άνοιξη, κυριαρχεί κατά τήν παιδική ήλικία. Η
 χολή μιμεΐται τή φωτιά, αϋξάνεται τó καλοκαίρι, κυριαρχεί κατά τήν
 έφηβεία. Η μέλαινα χολή μιμεΐται τή γή, αϋξάνεται τó φθινόπωρο, κυ-
 ριαρχεί κατά τήν ώριμη ήλικία. Το φλέγμα μιμεΐται τó νερό, αϋξάνεται
 τόν χειμώνα, κυριαρχεί κατά τή γεροντική ήλικία.²

Ωστόσο, πρέπει νά έχει κανείς υπόψη του ότι τó σύστημα τών τεσ-
 σάρων χυμών, ώς σταθερό, συστηματοποιημένο σχήμα, είναι μιá έκ τών
 ύστερων κατασκευή μεσαιωνικής προέλευσης — άλλωστε ή τετράδα
 τών χαρακτηρισμών (χολερικός, φλεγματικός, μελαγχολικός και αίματι-
 κός) δέν άπαντá παρά τόν 12ο αΐώνα.³ Στην κλασική άρχαιότητα και
 τούς έλληνοιστικούς χρόνους συναντáμε ένα ρευστό συνονθύλευμα άπό-
 ψεων και θεωριών προερχόμενων άπό διαφορετικές ιστορικές φάσεις, οί
 όποιες συνυπάρχουν και ένίοτε άλληλοσυμπληρώνονται, έως ότου δια-
 μορφώνεται τελικά τó σύστημα τών τεσσάρων χυμών.⁴ Άς δοϋμε συνο-
 πτικά τίς κυριότερες άπό αυτές.

Η πρώτη άναφορά στή μελαγχολία συναντáται σέ ένα άπό τὰ παλαι-
 ότερα κείμενα τής ίπποκρατικής συλλογής, τó *Περί άέρων, ύδάτων, τό-
 πων*, πού άποδίδεται στον ίδιο τόν Ίπποκράτη και χρονολογείται περι-
 τὰ τέλη τοϋ 5ου αΐώνα π.Χ.⁵ Το κείμενο αυτό θεωρεί δεδομένο ότι υπάρ-

2. Πρόκειται για μιá άνώνυμη κοσμολογία τών άρχών τοϋ 12ου αΐώνα πού περι-
 λαμβάνεται στα κείμενα τοϋ άγίου Βέδα τοϋ Αιδέσιμου· βλ. Pseudo-Bede, *De mundi
 celestis terrestisque constitutione. A Treatise on the Universe and the Soul*, έπιμ.-
 μτφρ. Charles Burnett, Warburg Institute Surveys and Texts, Λονδίνο 1985, στ. 88.

3. Πρβλ. Hellmut Flashar, *Melancholie und Melancholiker in den medizinischen
 Theorien der Antike*, de Gruyter, Βερολίνο 1966, σ. 117.

4. Οί Klibansky, Panofsky και Saxl έπισημαίνουν ότι οί καινούργιες έννοιες δέν πα-
 ραγωνίζουσι τίς παλαιότερες, ότι δέν πρόκειται για μιá διαδικασία άποκλεισμοϋ και
 μεταλλαγών, αλλά για παράλληλη συνύπαρξη· Raymond Klibansky, Erwin Panofsky
 και Fritz Saxl, *Saturn und Melancholie. Studien zur Geschichte der Naturphilosophie
 und Medizin, der Religion und der Kunst*, Suhrkamp, Φραγκφούρτη 2006 (1964),
 σ. 39.

5. Άπό τὰ περίπου έβδομήντα συγγράμματα πού άπαρτίζουσι τήν ίπποκρατική συλ-
 λογή (Corpus Hippocraticum) γύρω στα έπτá θεωροϋνται έργα τοϋ Ίπποκράτη ή

χουν δύο χυμοί, τὸ φλέγμα καὶ ἡ χολή, καὶ περιγράφει τὴ μελαγχολία ὡς μία μέλαινα, νοσηρὴ ἀλλοίωση τῆς χολῆς. Ἡ μελαγχολία ὀρίζεται δηλαδὴ ὡς ἀρρώστια ποῦ πλήττει ἄτομα τοῦ χολερικοῦ τύπου. Ἡ συμπτωματολογία εἶναι ἀποκλειστικὰ σωματικὴ, δὲν ἀναφέρονται ψυχικὰ συμπτώματα, ἐνῶ ἀπουσιάζει παντελῶς ἡ διάσταση τῆς μελαγχολίας ὡς ιδιοσυγκρασίας. Στὴ συνέχεια, τὸ σύστημα τῶν δύο χυμῶν ἐπεκτείνεται, μὲ τὴν προσθήκη τοῦ αἵματος καὶ τὴ διάκριση μεταξὺ κίτρινης καὶ μέλαινας χολῆς. Ἡ μέλαινα χολή δὲν παρουσιάζεται πλέον ὡς ἀλλοίωση τῆς χολῆς, ἀλλὰ ὡς ξεχωριστὸς χυμὸς ποῦ ὑπάρχει καὶ στοὺς ὑγιεῖς ὀργανισμούς. Ἡ τετράδα ποῦ προκύπτει μπορεῖ νὰ συσχετιστεῖ μὲ προϋπάρχουσες διδασκαλίες περὶ τῶν τεσσάρων στοιχείων καὶ τῶν ιδιοτήτων τους.

Στὴν καθοριστικὴ γιὰ τὸ σχῆμα τῶν τεσσάρων χυμῶν ἔννοια τῆς συμμετρίας καὶ τῆς ἰσορροπίας ὡς ἀπαραίτητων προϋποθέσεων γιὰ τὴν ὑγεία τοῦ ἀνθρώπου, καθὼς καὶ στὴν ὑπεροχὴ τοῦ ἀριθμοῦ τέσσερα διακρίνονται πυθαγόρειες καταβολές, ἐνῶ ἡ ἐξίσου κεντρικὴ ἰδέα τῆς ἀντιστοιχίας μικρόκοσμου καὶ μακρόκοσμου μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ στὴ διδασκαλία τοῦ Ἐμπεδοκλῆ (5ος αἰώνας π.Χ.), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὰ τέσσερα στοιχεῖα τῆς φύσης (ἥλιος / φωτιά, οὐρανὸς / ἀέρας, γῆ, θάλασσα / νερό) ἀπαντοῦν ἀναμειγμένα σὲ κάποια ἀναλογία (κράσις) στὸν ἀνθρώπο. Οἱ μαθητὲς τοῦ Ἐμπεδοκλῆ στὴ σικελικὴ ἰατρικὴ σχολὴ ἐξελίσσουν περαιτέρω τὴν ἀντίληψη αὐτὴ, συσχετίζοντας τὰ κυρίαρχα στὴ φύση καὶ στὸν ἀνθρώπο στοιχεῖα μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ ιδιότητα (δύναμιν) τοῦ καθενός: ζεστό, ψυχρό, ξηρὸ καὶ ὑγρό. Προκύπτει ἔτσι ἓνα σχῆμα σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ἡ ἀρρώστια εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐπικράτησης ἢ τῆς ἔλλειψης μιᾶς ιδιότητος στὸν ὀργανισμό. Ἡ συσχέτιση τῶν διδασκαλιῶν αὐτῶν μὲ τὸ σύστημα τῶν χυμῶν τῆς ἐμπειρικῆς ἰατρικῆς συντελεῖται βαθμιαῖα κατὰ τὸν 4ο αἰώνα π.Χ.

Στὸ κείμενο τῆς ἱπποκρατικῆς συλλογῆς *Περὶ φύσιος ἀνθρώπου* (4ος αἰώνας π.Χ.), τὸ ὁποῖο ἀποδίδεται στὸν μαθητὴ τοῦ Ἱπποκράτη Πόλυ-

συγχρόνων του, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα εἶναι μεταγενέστερα καὶ ἀποδίδονταν σὲ αὐτὸν λόγω τῆς αἵγλης ποῦ τὸν περιέβαλλε. Ὡστόσο, ἡ συλλογὴ εἶχε παγιωθεῖ ὡς τὸν 3ο αἰώνα π.Χ., ἐνῶ ἡ διαμάχη γιὰ τὴ γνησιότητά της ξεκινᾷ ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα. Βλ. σχετικὰ Krug, *Ἀρχαία ἰατρική*, σ. 50 κ.έ.

βο, συναντᾶμε τὴν πρώτη καταγραφή τοῦ συστήματος τῶν τεσσάρων χυμῶν, τὸ ὁποῖο ἀνάγει τὴν ἀρχὴ τῆς μείξης σὲ καθοριστικὸ παράγοντα τῆς ἀνθρώπινης φύσης, τόσο τῆς ψυχῆς ὅσο καὶ τοῦ σώματος:

Τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ἔχει μέσα του αἷμα, φλέγμα, κίτρινη καὶ μαύρη χολή: αὐτὰ συνιστοῦν τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπινου σώματος καὶ σ' αὐτὰ ἔχουν τὴν ἀρχὴ τους ὁ πόνος καὶ ἡ ὑγεία. Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν ἔχει τὴν ὑγεία του, κατὰ κύριο λόγο, ὅταν αὐτὰ τὰ συστατικά του στοιχεῖα εἶναι ἀναμειγμένα μὲ σωστὴ ἀναλογία ἰδιοτήτων καὶ ποσότητας καὶ ὅταν ἡ ἀνάμειξη εἶναι τέλεια. Ἀντίθετα, προκαλεῖται πόνος ὅταν κάποιος ἀπὸ αὐτὰ ὑπάρχει σὲ μικρότερη ἢ μεγαλύτερη ποσότητα ἢ εἶναι χωρισμένο μέσα στὸ σῶμα καὶ δὲν εἶναι ἀναμειγμένο μὲ ὅλα τὰ ἄλλα.⁶

Ἀναπτύσσεται ἔτσι ἓνα θεωρητικὸ σχῆμα κατὰ τὸ ὁποῖο τόσο ἡ ἀρρώστια ὅσο καὶ ἡ ὑγεία ἀποδίδονται στοὺς χυμούς: ἡ ἰσορροπία μεταξὺ τῶν χυμῶν (εὐκρασία) ἀποτελεῖ προϋπόθεση τῆς ὑγείας, ἐνῶ, ὅταν κάποιος χυμὸς πλεονάζει (δυσκρασία), προκαλεῖται ἡ ἀνάλογη ἀρρώστια. Τὸ αἷμα καὶ ἡ κίτρινη χολή προκαλοῦν ζαφνικὲς ἀσθένειες, ἐνῶ ἡ μέλαινα χολή καὶ τὸ φλέγμα χρόνιες παθήσεις. Κατατοπιστικὴ εἶναι ἡ γραφικὴ ἀναπαράσταση τοῦ σχήματος αὐτοῦ ποὺ παραθέτουν οἱ Klibansky, Panofsky καὶ Saxl:

αἷμα	ἀέρας	ἄνοιξη	ζεστὸ / ὑγρὸ	παιδὶ
κίτρινη χολή	φωτιά	καλοκαίρι	ζεστὸ / ξηρὸ	ἔφηβος, νέος ἄνδρας
μέλαινα χολή	γῆ	φθινόπωρο	ψυχρὸ / ξηρὸ	ὠριμος ἄνδρας
φλέγμα	νερὸ	χειμῶνας	ψυχρὸ / ὑγρὸ	ἡλικιωμένος ἄνδρας

Ὡστόσο, ἐνῶ ἡ ἐπικράτηση κάποιου ἀπὸ τοὺς χυμούς συνεπάγεται ἀρρώστια καὶ ἡ μεταξὺ τους ἰσορροπία εἶναι ὑγεία, ἡ σύνδεσή τους μὲ τίς οὐδέτερες ιδιότητες (ὑγρὸ, ξηρὸ, ψυχρὸ, ζεστὸ) ποὺ χαρακτηρίζουν τίς ἐποχὲς τοῦ χρόνου ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα πὼς ἡ ἀπόλυτη ἰσορροπία εἶναι οὐτοπική, καθὼς στὸν ἄνθρωπο, ὅπως καὶ στὴ φύση, πλεονάζει

6. *Περὶ φύσιος ἀνθρώπου*, στὸ Ἱπποκράτης, *Ἱατρικὰ θέματα*, τ. 2, μτφρ. Δ. Λυπουρλή, Ζῆτρος, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 299.

κατὰ διαστήματα τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο στοιχεῖο. Ἔτσι, ἡ θεωρία τῶν τεσσάρων χυμῶν ἐξελίσσεται σὲ θεωρία περὶ τῆς ἰδιοσυγκρασίας τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ στὴ συνέχεια, στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ, συνδέεται μὲ τὴ φυσιογνωμική.⁷ Ἐπομένως, οἱ χαρακτηρισμοὶ *χολερικός*, *φλεγματικός* κτλ. μπορεῖ νὰ ἀναφέρονται εἴτε σὲ μιὰ ἀρρώστια εἴτε στὴν ἰδιοσυγκρασία τοῦ ἀτόμου: «Οἱ ἀρρώστοι ὑποφέρουν ἀπὸ τοὺς χυμούς, οἱ ὑγιεῖς χαρακτηρίζονται ἀπὸ αὐτούς».⁸

Τὸ αἷμα καὶ ἡ μέλαινα χολὴ κατέχουν ἐξέχουσα θέση στὸ σύστημα τῶν τεσσάρων χυμῶν. Τὸ αἷμα, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς ἄλλους χυμούς, ὄχι μόνον δὲν θεωρεῖται βλαβερὴ οὐσία ἀλλὰ χαρακτηρίζεται ζωτικὸ ὑγρὸ. Ἔτσι, μολονότι ἀναγνωρίζεται ὡς αἰτία ξαφνικῶν ἀσθενειῶν μὲ ἔντονα συμπτώματα, ἡ ἐπικράτησή του πιστεύεται ὅτι εἶναι ἡ πλησιέστερη στὴν ὑγεία κράση καί, ὡς ἐκ τούτου, ἡ πιὸ ἐπιθυμητὴ. Ἀντιθέτως, ἡ μέλαινα χολὴ θεωρεῖται ἰδιαίτερα βλαβερὸς χυμὸς, καθότι ἐρμηνεύεται ὡς ἀλλοίωση τοῦ φλέγματος ἢ τῆς κίτρινης χολῆς. Εἶναι ἐνδεικτικὸ τὸ γεγονός ὅτι, ἐνῶ στίς περιπτώσεις τῶν ἄλλων χυμῶν σχηματίζονται ἐπιθέτα ποὺ συνάπτονται μὲ ὄρους ὅπως *νόσος* ἢ *πάθησις* (π.χ. *χολερικά παθήματα*, *φλεγματικά νόσοι*), στὴν περίπτωση τῆς μέλαινας χολῆς ἐπαρκεῖ ὁ μονολεκτικὸς ὄρος *μελαγχολία*.⁹ Ἐπίσης, στὴ συγκεκριμένη ἰδιαιτερότητα τῆς μέλαινας χολῆς ὀφείλεται τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ πολὺ νωρὶς ἢ παθολογία τοῦ μελαγχολικοῦ γίνεται ἀντικείμενο ἐπισταμένης μελέτης καὶ θέμα μονογραφιῶν· ἔτσι, τίθεται ἤδη ἐδῶ τὸ ζήτημα τῆς διαφοροποίησης τῆς νόσου ἀπὸ τὴ μελαγχολικὴ κράση.

Μιὰ ἄλλη ἰδιαιτερότητα τῆς μελαγχολίας ποὺ ἐπισημαίνεται ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα εἶναι ὅτι ἐπιφέρει ψυχικὲς ἀλλοιώσεις, ὅπως φοβίες, δειλία, ἀτονία, κατάθλιψη, ἀκόμη καὶ παραφροσύνη.¹⁰ Ὁ ψυχολογικὸς χα-

7. Ὁ Theunissen ἐπισημαίνει τὴ διπλὴ σημασία τοῦ ἑλληνικοῦ ὄρου *κράσις*, ποὺ μπορεῖ νὰ σημαίνει «μεῖγμα» ἀλλὰ καὶ «ἰδιοσυγκρασία»: Michael Theunissen, *Vorentwürfe von Moderne. Antike Melancholie und die Acedia des Mittelalters*, de Gruyter, Βερολίνο 1996, σ. 6. Γιὰ τὴ φυσιογνωμική, βλ. ἀναλυτικότερα παρακάτω, σ. 36-37.

8. Isidorus Hispalensis, *Etymologiae* IV, 5,7 (PL, τ. 82, 185a).

9. Βλ. σχετικὰ Klibansky, Panofsky καὶ Saxl, *Saturn und Melancholie*, σ. 53.

10. Ὁ Flashar ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴ στὸ γεγονός ὅτι στὸ *Περὶ φύσιος ἀνθρώπου*, ἐνῶ σκιαγραφεῖται τὸ πορτρέτο τοῦ μελαγχολικοῦ σὲ σωματικὸ καὶ ψυχικὸ ἐπίπεδο, δὲν γίνεται ἐκτενὴς περιγραφή τῶν ὑπόλοιπων τύπων, στοὺς ὁποίους πλεονάζει ἓνας ἀπὸ τοὺς ἄλλους χυμούς: Flashar, *Melancholie und Melancholiker*, σ. 49.

ρακτήρας τῶν συμπτωμάτων γενᾶ ἀπὸ νωρῆς τὸν προβληματισμὸ γύρω ἀπὸ τὴ δυσκολία τῆς διάκρισης μεταξὺ ἀρρώστου καὶ υἰγιοῦς. Ἔχει δὲ ἐνδιαφέρον ἡ παρατήρηση ὅτι ἡ σχέση αἰτίας-αἰτιατοῦ μεταβάλλεται ἀπὸ τὴ μία θεωρία στὴν ἄλλη: ἡ μελαγχολία ἄλλοτε θεωρεῖται ψυχικὴ νόσος μὲ σωματικὰ αἷτια, ἄλλοτε σωματικὴ πάθηση μὲ ψυχικὰ αἷτια. Ὡστόσο, σὲ κάθε περίπτωση, ἀξιολογεῖται ἀρνητικά, ταυτίζεται μὲ τὶς σκοτεινὲς πλευρὲς τῆς ἀνθρώπινης φύσης, θεωρεῖται ὑπεύθυνη γιὰ τὴ δυσθυμία, τὸν φόβο, ἀκόμα καὶ τὴ φρικτὴ λυκανθρωπία, πού ὠθεῖ τὸν ἄνθρωπο νὰ περιπλανᾶται τὴ νύχτα οὐρλιάζοντας σὰν λύκος. Στὰ τέλη τοῦ 5ου αἰώνα τὸ ρῆμα *μελαγχολᾶν* χρησιμοποιοῖται ὡς συνώνυμο τοῦ *μαίνεσθαι*, χαρακτηρίζει δηλαδὴ τὴν παραφροσύνη.¹¹ Ἐπίσης, υἱοθετώντας τὴν παλαιότερη θέση σχετικὰ μὲ τὴν καλὴ μνήμη τοῦ μελαγχολικοῦ, ὁ Ἀριστοτέλης, στὸ κείμενό του *Περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως*, περιγράφει τὸν μελαγχολικὸ ὡς ἄνθρωπο πού δὲν μπορεῖ νὰ ἐλέγξει τὴ μνήμη του καὶ κατακλύζεται ἀπὸ ἀναμνήσεις. Ἀναδεικνύεται ἔτσι ἡ δημιουργικὴ, ἡ παραγωγικὴ πλευρὰ τῆς μελαγχολίας, παρότι πρόκειται γιὰ μὴ ἐλεγχόμενη (ἂν ὄχι ἀνεπιθύμητη) δημιουργικότητα:

Ἔστι δὲ ἡ λειτουργία αὐτὴ εἶναι σωματικὸ πάθος καὶ ἡ ἀνάμνηση ἀναζητήση παραστάσεως μέσα σὲ τέτοια κατάσταση, ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ ὅτι μερικὰ πρόσωπα, καὶ μάλιστα οἱ μελαγχολικοί, στεναχωροῦνται, ὅταν δὲν μποροῦν νὰ ἀναμνησθοῦν καὶ ὅταν, ἐνῶ συγκρατοῦν πολὺ τὴ σκέψη τους καὶ δὲν προσπαθοῦν πιά νὰ ἀναθυμηθοῦν, ἐντούτοις ἐξακολουθοῦν νὰ ἀναθυμοῦνται. Γιατὶ αὐτοὶ συγκινοῦνται πάρα πολὺ ἀπὸ παραστάσεις. Ἡ αἰτία γιὰ τὴν ὁποία δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τους ἡ ἀνάμνηση εἶναι ὅτι, ὅπως ἀκριβῶς ἐκεῖνοι πού ρίχνουν κάτι δὲν μποροῦν νὰ τὸ σταματήσουν, ἔτσι κι αὐτὸς πού ἀναθυμᾶται καὶ αὐτὸς πού ἀναζητεῖ θέτει σὲ κίνηση κάποιον σωματικὸ ὄργανο ὅπου ἐδρεύει τὸ πάθος.¹²

11. Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ παραδείγματα πού παραθέτουν οἱ Klibansky, Panofsky καὶ Saxl, *Saturn und Melancholie*, σ. 55. Π.χ. ἀπὸ τὸν Φαῖδρο 268e: ἄ μοχθηρῆ, μελαγχολᾶς, πού μεταφράζεται: «Δύστυχε, τρελάθηκες».

12. Ἀριστοτέλης, *Περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως*, 453a 20· παραθέτω ἀπὸ τὴν ἔκδοση Ἀριστοτέλης, *Μικρὰ φωνικά*, μτφρ. Ν. Σωτηράκης καὶ Ἀ. Εὐσταθίου, Ζαχαρόπουλος, Ἀθήνα 1954 (μὲ διόρθωση). Γιὰ τὴν ἔννοια τῆς μνήμης στὸν Ἀριστοτέλη, βλ. Frances Amelia Yates, *Gedächtnis und Erinnern. Mnemonik von Aristoteles bis Shakespeare*, VCH, Acta Humaniora, Weinheim 1991.

Ἡ μελαγχολία ὡς ἰδιαιτερότητα: Τὸ Πρόβλημα XXX,1

Μιὰ οὐσιαστικὴ καμπὴ στὴ θεώρηση τῆς μελαγχολίας¹³ συντελεῖται σὲ ἓνα κείμενο ποὺ μέχρι πρόσφατα ἀποδιδόταν στὸν Ἀριστοτέλη καὶ ἀπὸ κάποιους θεωρεῖται ἔργο τοῦ μαθητῆ του Θεόφραστου.¹⁴ Τὸ κείμενο αὐτό, ποὺ ἀποτελεῖ ἕκτοτε σημεῖο ἀναφορᾶς γιὰ τὶς πλέον σημαντικὲς θεωρίες περὶ μελαγχολίας, ἀφορμᾶται ἀπὸ τὸ σύστημα τῶν τεσσάρων χυμῶν, τὸ ὁποῖο συνιστᾶ καὶ τὸ πλαίσιο ἐντὸς τοῦ ὁποῖου γίνεται κατανοητὴ ἡ καινοτομία του. Τὸ (ψευδο)αριστοτελικὸ Πρόβλημα XXX,1 ἀποτελεῖ συνδυασμὸ τοῦ συστήματος τῶν τεσσάρων χυμῶν μὲ τὴ διαδεδομένη τὸν 4ο αἰώνα ἀντίληψη περὶ ἥρωικῆς μελαγχολίας καὶ μὲ τὴν πλατωνικὴ ἔννοια τῆς θείας μανίας. Ἄς δοῦμε σύντομα τὶς παραδόσεις αὐτές.

Στὸ πλαίσιο τῆς ἐκλογίκευσης καὶ τῆς ψυχολογικῆς ἐρμηνείας τῆς μυθολογίας κατὰ τὸν 4ο αἰώνα, ἀναζητοῦνται λογικὲς, ἰατρικὲς ἐρμηνεῖες τῶν κρίσεων μανίας ποὺ πλήττουν τοὺς μυθικοὺς ἥρωες. Ἔτσι, μορφὲς ὅπως ὁ Αἴας, ὁ Ἡρακλῆς ἢ ὁ Βελλεροφόντης, ποὺ τιμωροῦνται μὲ παραφροσύνη ἐπειδὴ ἀντιτάχθηκαν στὴ βούληση τῶν θεῶν, παρουσιάζονται ὡς περιπτώσεις μελαγχολίας. Ἡ μελαγχολία θεωρεῖται ἡ κατεξοχὴν «νόσος τῶν ἡρώων»,¹⁵ κάτι τὸ ὁποῖο ἀφενὸς συνιστᾶ ἐκλογίκευση τῆς παραφροσύνης τους, ἀφετέρου προσδίδει ἥρωικὲς συνδηλώσεις στὴν ἀσθένεια τῆς μέλαινας χολῆς.

Ὁ Πλάτων διαχωρίζει τὴ θεία μανία (ὅπως χαρακτηρίζει τὴν ἕκσταση τοῦ φιλόσοφου, τοῦ ποιητῆ, τοῦ ἐρωτευμένου) ἀπὸ τὴν κοινὴ τρέλα.¹⁶

13. Οἱ Klibansky, Panofsky καὶ Saxl μιλάνε γιὰ «ἐπανάσταση»! *Saturn und Melancholie*, σ. 54.

14. Βλ. σχετικὰ τὴν παρουσίαση τοῦ van der Eijk, ὁ ὁποῖος μελετᾶ τὶς ἀριστοτελικὲς ἀπόψεις γιὰ τὴ μελαγχολία καὶ καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ (ψευδο)αριστοτελικὸ Πρόβλημα XXX,1, ἐνῶ μετὰ βεβαιότητος δὲν ἀποτελεῖ ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη, ἀπηχεῖ καὶ ἐξαρτᾶται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὶς θέσεις του περὶ μελαγχολίας ὅπως καταγράφονται σὲ ἄλλα του κείμενα· Ph. J. van der Eijk, «Aristoteles über die Melancholie», *Mnemosyne* 43/1-2 (1990), σ. 33-72.

15. Ἔτσι τὴν ἀποκαλεῖ ὁ Γέλλιος ἀργότερα: Aulus Gellius, *Noctes Atticae* XVIII, 7, 4· βλ. σχετικὰ Klibansky, Panofsky καὶ Saxl, *Saturn und Melancholie*, σ. 229.

16. Πρβλ. Πλάτων, *Φαῖδρος* 244a. Σχετικὰ μὲ τὴν ἔννοια τῆς μανίας καὶ τὴ διαφοροποίησή της ἀπὸ τὴ μελαγχολία στὸν Πλάτωνα, βλ. Klibansky, Panofsky καὶ Saxl, *Saturn und Melancholie*, σ. 55 κ.έ.

Ὡστόσο, δὲν τὴ συσχετίζει μὲ τὴ μελαγχολία, τὴν ὁποία θεωρεῖ ἐπιβλαβή, καθὼς θολώνει τὴν κρίση καὶ τὴ θέληση. Στὴν *Πολιτεία*, ἄλλωστε, ἡ μελαγχολία ἀναφέρεται ὡς αἰτία τοῦ τυραννικοῦ χαρακτήρα:

Λοιπὸν, καλέ μου, τυραννικὸς γίνεται τυπικὰ ἓνας ἄνθρωπος ὅταν ἢ ἀπὸ τὴ φύση του ἢ ἀπὸ τὴν ἀνατροφή του ἢ καὶ ἀπὸ τὰ δύο γίνει ἐπιρρηπὴς στὴ μέθη καὶ στὸν ἔρωτα καὶ στὴ μελαγχολία.¹⁷

Στὸ (ψευδο)αριστοτελικὸ Πρόβλημα XXX,1 συντελεῖται λοιπὸν ἡ σύνδεση τῆς ἱατρικῆς εἰκόνας τῆς μελαγχολίας καὶ τῆς πλατωνικῆς ἔννοιας τῆς *μανίας* καὶ διατυπώνεται ὑπὸ μορφή ρητορικοῦ ἐρωτήματος ἢ θέσης ὅτι ὅλοι οἱ ξεχωριστοὶ ἄνδρες (*περιττοὶ ... ἄνδρες*), ὅχι μόνον οἱ μυθικοὶ ἥρωες, ἀλλὰ καὶ οἱ ποιητὲς καὶ οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ πολιτικοὶ ἡγέτες, ὑπῆρξαν μελαγχολικοί:

Γιὰ ποιὸ λόγο ὅλοι ὅσοι ἔχουν ἀναδειχθεῖ ἐξάιρετοι στὴ φιλοσοφία ἢ στὴν πολιτικὴ ἢ στὴν ποίηση ἢ στὶς τέχνες εἶναι ἐμφανῶς μελαγχολικοί, μερικοὶ μάλιστα σὲ βαθμὸ νὰ προσβάλλονται ἀπὸ ἀσθένειες τῆς μαύρης χολῆς σὰν αὐτὴ ποὺ ἀναφέρουν οἱ ἡρωικὲς διηγήσεις γιὰ τὸν Ἡρακλῆ; (953a 10)¹⁸

Τὰ ἄτομα μὲ πλεόνασμα μέλαινας χολῆς ξεχωρίζουν ἀπὸ τοὺς κοινούς ἀνθρώπους, ὅχι ἐπειδὴ εἶναι ἄρρωστα, ἀλλὰ λόγω τῆς ξεχωριστῆς φύσης τους. Τὸ ὑπόλοιπο κείμενο ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ τὴν τεκμηρίωση αὐτῆς τῆς θέσης. Ἐχει σημασία ὅτι ὁ συγγραφέας δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὰ ψυχολογικὰ αἴτια καὶ τὶς ἀφορμὲς τῆς μελαγχολίας, ὅπως συμβαίνει σὲ μεταγενέστερα κείμενα, ἀλλὰ ἐπιχειρηματολογεῖ μὲ βάση τὴ φυσιολογία. Ἐπίσης, ὁ συσχετισμὸς ἰδιοφυΐας καὶ τρέλας, ποὺ στὸν Πλάτωνα ἐκφράζεται ἔμμεσα, ἐδῶ παίρνει τὴ μορφή μιᾶς λογικῆς, «ἐπιστημο-

17. *Τυραννικὸς δέ, ἦν δ' ἐγώ, ὦ δαιμόνιε, ἀνὴρ ἀκριβῶς γίγνεται, ὅταν ἢ φύσει ἢ ἐπιτηδεύμασιν ἢ ἀμφοτέροις μεθυστικός τε καὶ ἐρωτικός καὶ μελαγχολικός γένηται* (*Πολιτεία* 573c). Παραθέτω τὴ μετάφραση τοῦ Γρυπάρη, ὁ ὁποῖος ὥστόσο μεταφράζει τὴ μελαγχολία ὡς *παραφροσύνη*. Πλάτων, *Πολιτεία*, μτφρ. Γ. Γρυπάρης, Φέξης, Ἀθήνα 1911, σ. 652.

18. Τὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτὸ παρατίθενται στὴ μετάφραση τῆς Ἀλόης Σιδέρη: Ἀριστοτέλης, *Μελαγχολία καὶ ἰδιοφυΐα. Τὸ 306,1 Πρόβλημα*, Ἄγρα, Ἀθήνα 1998.

νικῆς» ἐπιχειρηματολογίας: ἡ μανία δὲν ὀφείλεται πιά σὲ κάποια θεότητα, ἀλλὰ στὴ φυσιολογία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ σύνδεση τῆς μανίας μὲ τὴ μέλαινα χολή, ὡς ἕναν ἐκ τῶν τεσσάρων χυμῶν, ἐπιτρέπει τὴν ἐκκοσμίκευση τῆς μανίας, ἐνῶ ταυτόχρονα προσδίδει θετικὴ χροιά στὴ μελαγχολία.

Ὁ συγγραφέας τοῦ (ψευδο)αριστοτελικοῦ Προβλήματος διακρίνει μεταξὺ τῆς παροδικῆς ἀλλοίωσης τῆς μέλαινας χολῆς στὸν ἀνθρώπινο ὄργανισμὸ καὶ τῆς μόνιμης ὑπεροχῆς τῆς ἐναντι τῶν ἄλλων χυμῶν. Ἔτσι, διαφοροποιεῖ τὴ μελαγχολία ὡς ἀρρώστια (μὲ τὴν ὁποία καὶ δὲν ἀσχολεῖται) ἀπὸ τὴ μελαγχολικὴ ιδιοσυγκρασία. Στὴν πρώτη περίπτωση, τῆς μελαγχολικῆς νόσου, ἡ μέλαινα χολή, ἡ ὁποία ὑπάρχει σὲ κάθε ἄνθρωπο, ἀλλοιώνεται καὶ προκαλεῖ ἀποπληξία, νάρκη, φοβίες, ἐξανθήματα κτλ. Πρόκειται γιὰ μιὰ παροδικὴ κατάσταση, ποὺ ὀφείλεται συχνὰ στὴ διατροφή καὶ δὲν ἐπηρεάζει τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀσθενοῦς. Στὴ δευτέρη περίπτωση, τῆς μελαγχολικῆς ιδιοσυγκρασίας, ἡ ὑπεροχὴ τῆς μέλαινας χολῆς στὸν ὄργανισμὸ εἶναι μόνιμη: αὐτὸ συμβαίνει σὲ ὅσους εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τους μελαγχολικοί, καὶ κατὰ συνέπεια ιδιαίτερα μὲν ἐπιρρεπεῖς πρὸς τὴ νόσο μελαγχολία, ὄχι ὅμως ἐξ ὀρισμοῦ ἀρρωστοί. Ἡ ἐκ φύσεως μελαγχολία διαφέρει λοιπὸν ἀπὸ τὸ παροδικὸ πλεόνασμα μέλαινας χολῆς· πρόκειται γιὰ μιὰ ιδιαίτερη φυσιολογία, ποὺ ξεχωρίζει τὸν ἐκ φύσεως μελαγχολικὸ ἀπὸ τοὺς περισσότερους ἀνθρώπους καὶ τὸν καθιστᾷ εὐαίσθητο πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ ἐρεθίσματα, καθότι ἡ μέλαινα χολὴ ἀντιδρᾷ ἔντονα στὴ ζέστη καὶ τὸ κρύο. Γιὰ νὰ καταστήσει σαφὴ τὴν ἰδιαιτερότητα αὐτῆ τῆς μέλαινας χολῆς, ὁ συγγραφέας χρησιμοποιοῖ μιὰ ἀναλογία: ὅπως ἡ πέτρα ἢ τὸ μέταλλο, ἔτσι καὶ ἐκείνη ἔχει τὴν ἰδιότητα νὰ ψύχεται ἢ νὰ θερμαίνεται (954a 15). Μὲ τὴν ἀναλογία αὐτὴ ἄλλωστε τονίζεται ἡ χαρακτηριστικὴ τάση τοῦ μελαγχολικοῦ νὰ φτάνει στὰ ἄκρα καὶ ἐξηγεῖται ἡ ἔντονη καὶ ἀντιφατικὴ συμπτωματολογία του:

Ὅσο γιὰ τὴ μαύρη χολὴ πού, στὴ φυσικὴ τῆς κατάσταση, εἶναι ψυχρὴ καὶ δὲν βρίσκεται στὴν ἐπιφάνεια, ἂν περιέχεται σὲ ὑπερβολικὴ ποσότητα στὸ σῶμα, προξενεῖ ἀποπληξία ἢ νάρκη ἢ ἀθυμία ἢ φοβίες· ἂν ὑπερθερμανθεῖ, προκαλεῖ εὐθυμία συνοδευόμενῃ ἀπὸ τραγούδια καὶ «ἐκστασιν» καὶ ἐξανθήματα καὶ ἄλλα παρόμοια. (954a 22)

Εἰσάγεται ἐπίσης στὴν εἰκόνα τοῦ μελαγχολικοῦ ἕνα ἀκόμα βασικὸ χαρακτηριστικό, στὸ ὁποῖο θὰ δώσουν ἔμφαση καὶ οἱ μετέπειτα μελετητές,

ὅπως ὁ Burton καὶ ὁ Freud: ὁ μελαγχολικὸς δὲν μπορεῖ νὰ κατονομάσει τὴν αἰτία τῆς διάθεσής του (954b 15).

Ὁ συγγραφέας τονίζει τὴν ἠθοποιὸν ιδιότητα τῆς μέλαινας χολῆς, δηλαδή τὴ συμβολή της στὴ διαμόρφωση τῆς ιδιοσυγκρασίας τοῦ ἀνθρώπου, μέσω τῆς ἐπιρροῆς της στὴν ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα του. Ἡ ιδιότητα αὐτὴ γίνεται σαφὴς μέσω τοῦ παραλληλισμοῦ τῆς μελαγχολίας μὲ τὸ κόκκινο κρασί, τὸ ὁποῖο, ἀντίθετα ἀπὸ ἄλλες οὐσίες, ὅπως τὸ μέλι ἢ τὸ γάλα, ἀνάλογα μὲ τὴν ποσότητα στὴν ὁποία καταναλώνεται, μπορεῖ νὰ ἐπηρεάσει τὴ διάθεση καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. Ὑπογραμμίζεται, ἄλλωστε, ὅτι καὶ τὰ δύο εἶναι ἀφρώδη, («πνευματώδη»), καὶ ἀξάνουν τὸν πόθο (ὄρεξις): οἱ ἀφροδισιακὲς ιδιότητες τοῦ κρασιοῦ ἀντιστοιχοῦν στὴν ιδιαίτερα ἔντονη σεξουαλικὴ ὁρμὴ ποὺ ἀποδίδεται στὸν μελαγχολικό.

Ὁ μελαγχολικὸς ὀρίζεται, στὸ κείμενο αὐτό, βάσει τῆς διαφορᾶς του ἀπὸ τὸ σύνολο:

Ὅπως δηλαδή οἱ ἄνθρωποι διαφέρουν στὴ μορφή καὶ ὄχι κατὰ τὸ ὅτι ἔχουν πρόσωπο ἀλλὰ κατὰ τὸ εἶδος τοῦ προσώπου τους (ἄλλων τὸ πρόσωπο εἶναι ὠραῖο, ἄλλων ἄσχημο, ἄλλων δὲν ἔχει τίποτα ξεχωριστό καὶ εἶναι ἀπλῶς μέτριο), ἔτσι καὶ οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἔχουν τὸ κράμα αὐτὸ σὲ περιορισμένη ποσότητα παραμένουν στὸ μέτριο, ἐνῶ ὅσοι ἔχουν πολὺ ἀπὸ αὐτὸ διαφέρουν ἀπὸ τὸν πολὺ κόσμο. Ἄν ἔχουν τὴ μαύρη χολή σὲ ὑπέρμετρο βαθμὸ, εἶναι πολὺ μελαγχολικοὶ καὶ ἐὰν τὸ κράμα τους εἶναι ἀνάλογο,¹⁹ εἶναι ἐξέχοντες. (954b 20)

Ὡστόσο, ἡ ιδιαιτερότητα αὐτὴ δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκη προσόν, καθὼς ἐγκυμονεῖ κινδύνους: «Ἄν ὅμως δὲν φυλάγονται, ρέπουν πρὸς τὰ νοσήματα τῆς μαύρης χολῆς, ποὺ προσβάλλουν τὸν καθένα σὲ ἄλλο μέρος τοῦ σώματος» (954b 20). Ὡς ἐπιθυμητὴ κατάσταση ὀρίζεται ἡ ἰσορροπία ἀνάμεσα στοὺς δύο πόλους. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ παρουσία τῆς μέλαινας χολῆς εἶναι θετικὴ μονάχα ὅταν εἶναι ἀρκετὴ ὥστε νὰ προσδίδει κάποια ιδιαιτερότητα στὸ ἄτομο, ὄχι ὅμως τόση ὥστε νὰ προκαλεῖ βαθιὰ μελαγχολία:

19. Ἡ Σιδέρη (στὸ ἴδιο) ἀποδίδει τὸ ἀρχαῖο κείμενο ἐὰν δέ πως κραθῶσι μὲ τὴ φράση «ἐὰν τὸ κράμα τους ἔχει κάποιο ιδιαίτερο τύπο», ποὺ μοῦ φαίνεται δυσνόητη. Προτίμησα τὴν ἐρμηνεία τῶν Klibansky, Panofsky καὶ Saxl, *Saturn und Melancholie*, σ. 72.

Σε ὅσους πάλι ἡ αὐξηση τῆς θερμοκρασίας σταματᾷ ὅταν φτάσει σὲ μιὰ μέση κατάσταση, αὐτοὶ εἶναι μὲν μελαγχολικοί, ἀλλὰ καὶ πιὸ συνετοὶ καὶ λιγότερο ἐκκεντρικοὶ καὶ ὑπερέχουν πολὺ ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους, ἄλλοι στὴν παιδεία, ἄλλοι στὶς τέχνες, ἄλλοι στὴν πολιτική. (954b 3)

Τὸ κείμενο τονίζει ιδιαίτερα τὸ εὐθραυστο τῆς ἰσορροπίας, ἡ ὁποία, ὅπως εἶδαμε, σύμφωνα καὶ μὲ τὸ σύστημα τῶν τεσσάρων χυμῶν ἀποτελεῖ καθοριστικὸ παράγοντα ὑγείας. Ὡστόσο, ὑπάρχει μιὰ θεμελιώδης διαφορά: ἐνῶ ἐκεῖ ἡ μείξη καὶ ἡ ἰσορροπία ἀφοροῦσε τὴν ἀναλογία μεταξὺ τῶν τεσσάρων χυμῶν, στὸ (ψευδο)αριστοτελικὸ Πρόβλημα ἡ ἰσορροπία ἐντοπίζεται στὴν ἴδια τὴ μέλαινα χολή· εἶναι ἡ μέση ὁδός, οὐσιαστικὰ ὁ ἔλεγχος τῆς τάσης τῆς νὰ ὑπερθερμαίνεται ἢ νὰ παγώνει.²⁰ Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ μελαγχολικὸς διατρέχει ἀνὰ πᾶσα στιγμή τὸν κίνδυνο νὰ πέσει θύμα τῶν διακυμάνσεων τῆς διάθεσής του πρὸς τὴν πλευρὰ εἴτε τῆς ψυχρότητας (ὅποτε προκαλοῦνται φοβίες καὶ κατάθλιψη) εἴτε τῆς θερμότητας (ὅποτε προκαλεῖται μανία). Ἡ ταλάντευση αὐτὴ μεταξὺ τῶν ἄκρων περιγράφεται ὡς ἐσωτερικὴ διάσταση μὲ τὴν ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα ἔκφραση ὅτι ὁ μελαγχολικὸς διαφέρει ἀπὸ τὸν ἑαυτό του: «ἀνάλογα μὲ τὸν τρόπο πὸς λειτουργεῖ στὸ σῶμα του τὸ ἐν λόγῳ κράμα, διαφέρει ὁ ἴδιος ἄνθρωπος ἀπὸ τὸν ἑαυτό του» (954b 8). Τὸ κείμενο καταλήγει ὑπογραμμίζοντας τὴν ἀσταθὴ φύση τῶν μελαγχολικῶν: «Καὶ γιὰ νὰ συνοψίσουμε, ἐπειδὴ ἡ δύναμη τῆς μαύρης χολῆς εἶναι ἀσταθής, ἀσταθεῖς εἶναι καὶ οἱ μελαγχολικοί» (955a 30).²¹

Ἡ μελαγχολία περιγράφεται λοιπὸν ὡς κατάσταση ὀριακῆ, ἡ ὁποία ἐγκυμονεῖ κινδύνους ἀλλὰ ὑπόσχεται καὶ διακρίσεις. Ἔτσι, παύει νὰ παρουσιάζεται ὡς ἀσθένεια ἢ ὁποία μπορεῖ νὰ προσβάλλει τὸν καθένα: ἀπο-

20. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀπὸ τίς θεμελιώδεις διαφορὲς πὸς ὁδηγοῦν τὸν Theunissen στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ (ψευδο)αριστοτελικὸ Πρόβλημα δὲν ἐντάσσεται στὸ σύστημα τῶν τεσσάρων χυμῶν ἀλλὰ διαφοροποιεῖται ριζικά, ἀποσυνδέοντας οὐσιαστικὰ τὴ μέλαινα χολή ἀπὸ αὐτὸ τὸ σύστημα καὶ ἀναγνωρίζοντας τὴν ἰδιαιτερότητά της· Theunissen, *Vorentwürfe von Moderne*, σ. 4.

21. «Ἡ μελαγχολία εἶναι ἓνα σχῆμα τάξης μέσα στὴν ἀταξία» πὸς ἐμπεριέχει πάντοτε τὸν κίνδυνο τῆς ἀπώλειας τῆς τάξης· βλ. Martina Wagner-Egelhaaf, *Die Melancholie der Literatur. Diskursgeschichte und Textfiguration*, Metzler, Στουτγάρδη 1997, σ. 41.

τελεῖ ἴδιον κάποιων ἀνθρώπων λόγω τῆς φύσης τους. Μιὰ διάκριση ποῦ ἐπικυρώνεται πανηγυρικά ἀπὸ τὸ καταληκτικὸ συμπέρασμα: «γι' αὐτὸ ὅλοι οἱ μελαγχολικοὶ εἶναι πλάσματα ξεχωριστά, κι αὐτὸ ὄχι ἀπὸ ἀρρώστια ἀλλὰ ἀπὸ τὴ φύση τους» (955a 38).

Συμπερασματικά, μποροῦμε νὰ σημειώσουμε ὅτι στὸ (ψευδο)αριστοτελικὸ Πρόβλημα XXX,1 ἡ μελαγχολία χάρη στὴ σύνδεσή της μὲ τὴν πλατωνικὴ μανία διακρίνεται ἀπὸ τὴν κοινὴ ἀσθένεια καὶ παρουσιάζεται ὡς προϋπόθεση γιὰ κάθε σπουδαία πνευματικὴ δημιουργία. Ὁ συσχετισμὸς τῆς ἄλλωστε μὲ τὸν ἥρωισμό τῆς προσδίδει θετικὲς συνδηλώσεις. Ὡς ἐκ τούτου, τὸ (ψευδο)αριστοτελικὸ Πρόβλημα, ἐξαιτίας τῆς πρώτης κυρίως φράσης του, θεωρήθηκε πραγματεία πάνω στὸ φαινόμενο τῆς ιδιοφυΐας καὶ τὶς αἰτίες του. Ταυτόχρονα ὅμως εἶναι σημαντικό νὰ τονιστεῖ ὅτι μὲ τὴ σύνδεση αὐτὴ ἀναδεικνύεται τὸ σκοτεινὸ ὑπόβαθρο τῆς ἰδιαιτερότητας τῶν μεγάλων ἀνδρῶν.²²

Στὴ μέλαινα χολὴ ἀποδίδεται ἡ σπάνια ικανότητα νὰ διαμορφώνει τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἔτσι διακρίνεται μὲ ἀπόλυτο τρόπο ἢ ἀσθένεια (ἢ παροδικὴ ἐπικράτηση τῆς μέλαινας χολῆς) ἀπὸ τὴ μελαγχολικὴ ιδιοσυγκρασία, ἡ ὁποία περιγράφεται ὡς διαρκῆς ταλάντευση ἀνάμεσα στὰ ἄκρα: εὐφορία, δημιουργικὴ ἔξαρση — ἀπελπισία, κατάθλιψη.²³ Εἰσάγεται λοιπὸν τὸ δίπολο κατάθλιψη-μανία, ποῦ χαρακτηρίζει τὸν μελαγχολικὸ σὲ ὅλη τὴ μετέπειτα παράδοση, καθὼς καὶ ἡ ἀδυναμία του νὰ κατονομάσει τὶς αἰτίες τῆς κατάστασής του. Τονίζεται δὲ ὅτι εἶναι στὸ χέρι του νὰ μετατρέψει μιὰ προδιάθεση σὲ θετικὸ ἐφόδιο μὲ τὴν κατάλληλη δίαιτα, μὲ τὸν κατάλληλο τρόπο ζωῆς.

22. Ὁ Theunissen τονίζει τὸν ἀμφίσημο χαρακτήρα τῆς ἔννοιας τοῦ περιττοῦ στὸ (ψευδο)αριστοτελικὸ Πρόβλημα· πρβλ. Theunissen, *Vorentwürfe von Moderne*, σ. 9.

23. Ὁ Theunissen ἐπισημαίνει ὅτι στὴν (ψευδο)αριστοτελικὴ πραγματεία ἡ σύλληψη τῆς «φύσης» χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἰδιαιτερότητα καὶ τὴ διαφορὰ (οἱ μελαγχολικοὶ διαφέρουν ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τους, 954b 5) καὶ ὅτι ὡς ἐκ τούτου ἀντιβαίνει στὴν ἀντίληψη ποῦ ταυτίζει τὸ φυσικὸ μὲ τὸ «φυσιολογικὸ»· βλ. στὸ ἴδιο, σ. 11.